

O'RTA ASR UNIVERSITETLARINING RIVOJLANISH EVOLUTSIYASI

Aymatova Zarnigor G'ulomovna

*Buxoro davlat universiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida
o'qituvchisi*

Abstract:

Insoniyat tarixi o'z boshidan ko'p davrlar o'tkazgan va bu davr mobaynida ko'plab bilimlarlar egallab kelinmoqda. Insoniyat madaniyatlashib borishi bilim uning tafakkuri ham o'zgarib boradi shu bilan ko'plab bilim o'rganuvchi maskanlar paydo bo'ladi shulardan o'rta asrlarda ko'plab oliy ta'lim muassasalar paydo bo'ladi ularda diniy bilimlar va dunyoviy fanlar o'qitilgan hisoblanadi.

Shulardan biri dunyodagi birinchi va eng qadimiy universitet deb bu Al-Qaravviyn madrasasi deb YUNESKO tomonidan tan olingan. Bu oliy ta'lim muassasi 859-yilda Fotima al-Fihriy tomonidan Fes (Marokash) shahridagi asos solingan bu shahar islom olamining ma'naviy-ma'rifiy markazlaridan biridir. Bu muassasada bir qancha olimlar, faylasuflar, dinshunoslar yetishib chiqib, musulmon va jahon madaniyati rivojiga katta ta'sir ko'rsatdilar. "Dunyodagi eng qadimgi uzluksiz faoliyat yurituvchi oliy ta'lim muassasasi" bo'lgani uchun Ginnesning rekordlar kitobiga kiritilgan. Biroq, Yevropa an'alaridan farqli o'laroq, qadimgi arab "universitetlari" yaqin-yaqingacha muassasa nomidan diplom bermagan. Faqat 1947 yilda Al-Qaravviyn Yevropa ma'nosida universitetga aylandi va 1963 yilda zamonaviy Marokash davlat universiteti tizimiga kiritildi¹.

Al-Qaravviyn universitetida ta'lim islom diniy va huquqiy fanlarga qaratilgan bo'lib, klassik arab grammatikasi va tilshunosligiga, shuningdek, Molikiy mazhabiga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, talabalar uchun boshqa islomiy bo'lmagan fanlardan, masalan, frantsuz, ingliz tilidan bir nechta darslar taklif etiladi. Ta'lim an'anaviy usulda olib boriladi, bunda talabalar shayx atrofida yarim doira bo'lib o'tirib, ularni ma'lum bir matnning bo'limlarini o'qishga undaydi, ularga grammatika, huquq yoki talqinning muayyan nuqtalari bo'yicha savollar beradi va qiyin nuqtalarni tushuntiradi.

O'rta asrlarda Al-Qaravviyn nasroniy Yevropa va musulmon Sharqi o'rtasidagi madaniy aloqalarni rivojlantirishda katta rol o'ynagan. Universitet bilan Ibn Arabiy, Ibn Xaldun, Al-Idrisiy kabi olim va faylasuflar bog'langan. Rim papasi Silvestr II Al-Qaravviyda matematikani o'rgangan. Yana bir qadimiy universitetlaridan biri bu Al-Azhar 970-yilda tashkil etilgan, lekin universitet maqomini faqat 1961-yilda olgan. U dastlab islomiy ta'lim markazi bo'lgan, ammo hozirda zamonaviy dasturlarga ega. An'anaviy ta'limdan tashqari, maktab biznes, iqtisod, fan, tibbiyot, muhandislik va qishloq xo'jaligi bo'yicha dasturlarni ham taklif qiladi. Qohirada Fotimiylar sulolasi tomonidan asos solingan. Joylashuvi tufayli (Qohira Osiyo va Afrikaning tutashgan joyida joylashgan) Al-Azhar ko'plab xorijliklar o'qish uchun kelgan. Dastlab, mashg'ulotlar to'g'ridan-to'g'ri masjid hovlisida olib borilgan, ammo shahar tashqarisida talabalar ko'p bo'lganligi sababli ular

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аль-Карауин>

uchun maxsus yashash joylari (rivok) qurilgan. Al-Azhar universitet tizimi iqtidorli talabalar uchun tashrif buyurgan professorlar va stipendiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan.

XIV-XV asrlarda Al-Azhar yaqinida bir qancha madrasalar qurilgan. Keyinchalik ular Al-Azhar qo'shildi. Misr Usmonlilar davlati tarkibiga kirgach (1517 yildan) davlat Al-Azhar yordam berishni to'xtatdi, buning natijasida ta'lim tizimi tanazzulga yuz tutdi, ko'plab madrasalar faoliyatini to'xtatdi. Shunga qaramay, universitet Yaqin Sharqdagi huquqiy-teologik fanlar va arab filologiyasining muhim tayanchi bo'lib qoldi. U yerda nafaqat Misrdan, balki boshqa davlatlardan, xususan, Afrikadan kelgan musulmonlar ham tahsil olgan. XVIII asrda universitet haqiqatda an'anaviy ta'lim va ilm-fanning umummusulmon markaziga aylandi.

1961 yilda "Al-Azharni rivojlantirish to'g'risida"gi qonunga ko'ra, Politexnika kabi dunyoviy fakultetlar ham tashkil etildi. O'sha yili ayollarga ta'lim berish maqsadida Al-Azhar ayollar kolleji ochildi. Shu bilan birga, ular alohida o'qiydilar va yashaydilar va ularning o'qituvchilari faqat ayollardir. Al-Azhar universitetida nutq so'zlash uchun taklif qilingan birinchi ayol (1955) Sharqiy Pokistonlik yozuvchi va jurnalist Zaib-un-Nissa Hamidulloh edi.

XIX asrning so'nggi choragida universitetning o'quv dasturlari, tashkiliy tuzilmasi va ichki tartib-qoidalarini modernizatsiya qilishning uzoq va mashaqqatli jarayoni boshlandi. Asta-sekin Al-Azhar universitet maqomiga erishdi². Shundan xulosa qilish mumkinki oliy ta'lim muassasasi birinchi bo'lib sharqda paydo bo'lgan ekan. Keyinchalik yevropa mamlakatlarida birin-ketin oliy ta'lim muassasalari paydo bo'ladi shulardan biri bu Boloniya universiteti hisoblanadi.

XII-XIII asrlarda paydo bo'lgan birinchi Yevropa universitetlarining rivojlanishi magistrlar va talabalar korporatsiyalari shaklida, tashkiliy jihatdan jamiyat ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan edi. Darhaqiqat, o'sha paytdagi to'rtta an'anaviy fakultetning har biri (liberal san'at, huquq, tibbiyot va ilohiyot) yagona bilimga muhtoj bo'lgan hayotning u yoki bu sohasiga yo'naltirilgan maktab edi. Universitetlar tarixini XII asrdan boshlash va uni G'arbiy Yevropa an'analari bilan bog'lash odat tusiga kirgan³. Biroq, ko'plab mutaxassislarning ta'kidlashicha, universitet maqomiga to'liq mos keladigan birinchi ta'lim muassasasi ilgari paydo bo'lgan. Bu shunday deb nomlangan Magnavr maktabi yoki Konstantinopol universiteti XII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan va Konstantinopolni turklar qo'lga kiritgunga qadar faoliyat ko'rsatgan. Dastlab, G'arbiy Yevropa universitetlari ta'lim bilan bevosita bog'liq emas edi va o'zaro qasamyodga bog'liq bo'lgan o'qituvchilar va talabalar, magistrlar va maktab o'quvchilari jamoalari edi. Ular o'zlarining tuzilishlarida shahar kommunalariga, diniy birodarliklarga, hunarmandchilik va savdogarlar gildiyalariga o'xshash edilar. Ushbu ta'lim korporatsiyalari studium generale (umumiy maktab) deb nomlangan bo'lib, ularni studiya (mahalliy maktab) dan ajratib turardi. Umumta'lim maktabi butun dunyo universitetlari tomonidan tan olingan darajalarni berish huquqiga ega edi. Bunday maktablarning yuqori maqomi, avvalo, Papa rahbarining vakolati va qo'llab-quvvatlashi, shuningdek qirollik va imperatorlik hokimiyati homiyligi bilan kafolatlangan. Ta'lim korporatsiyalari mahalliy dunyoviy va ma'naviy hokimiyatlardan mustaqil edi. Rim Papasining o'zi ta'lim berish huquqini tasdiqlagan. Vaqt o'tishi bilan "studium generale" nomi "universitas" nomi bilan almashtirildi, lotincha tarjimada "jamilik, jamoat"⁴ degan ma'noni anglatadi. O'rta asr universiteti "bilimlarni saqlovchi" bo'lgan, ilmiy tadqiqotlar uning vazifalari qatoriga kirmagan. O'quv jarayoni asosan ma'ruzalar va bahs-munozaralardan iborat edi; og'zaki duellar juda mashhur edi. Asta-sekin universitetning maxsus madaniyati shakllandi, bu umuman madaniyatning yanada rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Universitetlar butun dunyoga tarqaldi.

² https://ru.wikipedia.org/wiki/Университет_аль-Азхар

³ Semenov V.F. O'rta asrlar tarixi. Darslik. «O'qituvchi» nashriyoti, Toshkent, 1973. -B 211.

⁴ Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-1). Oxford: Clarendon press, 1895. -P.4.

Boloniya universiteti XIII asrda yashagan italyan huquqshunosining fikricha, Boloniya huquq maktabining joylashgan joyiga aylandi, u avval Ravennada, hatto undan oldin Rimda joylashgan edi. 964-yil imperator Otton I va Rim papasi Lev VIII o'rtasida tuzilgan risolada Rimda yashagan huquq fanlari doktorlari nomlari ko'rsatilgan. Ma'lumki, 1055-yilda Dominicum legis Doctorem Ravennadagi huquqshunos o'qituvchilari va talabalariga diplom bergan. Boloniyada Pepo birinchi bo'lib huquq fanidan dars berdi va 1075-yilda huquq fanlari doktori ilmiy darajasini oldi. Biroq, Boloniya huquq maktabining haqiqiy asosi Irneria nomi bilan bog'liq. Dastlab u artium liberalium magistri bo'lgan, ammo keyin u huquqshunoslikka ixtisoslashgan. Hermann Fittingning so'zlariga ko'ra, Irneriusning manfaatlarining o'zgarishiga Toskanalik Margraves Matildaning Ravenna huquq maktabiga raqib yaratish istagi sabab bo'lgan. Investitsiya uchun kurash paytida grafinya Rim papasi Gregori VII ni faol qo'llab-quvvatladi, Ravennalik huquqshunoslar esa papalikka dushmanligi bilan ajralib turishdi⁵. Afsonaga ko'ra, Irnerius 1088-yilda Boloniyada huquqdan dars bera boshlagan. Tez orada Irnerius yaqinida shogirdlar doirasi tashkil topdi, ulardan eng mashhurlari to'rtta edi (Quatuor Doctores): Bolgar, Martin Gosia, Yakob de Borajin va Gyugo de Porta Revennate. Ular glossatorlar maktabini boshladilar.

XII asrning boshlarida Boloniyadagi huquq maktabi Ravennanikidan ko'ra ko'proq mashhur edi. Biroq, shu asrning o'rtalarida ham liberal san'at maktabi Italiyadan tashqarida ham katta shuhrat qozondi. Ammo XII asrning oxiriga kelib, Boloniya huquqshunoslari Boloniyaning boshqa olimlaridan sezilarli ustunlikka erishdilar va Yevropada shuhrat qozondilar. Bu, birinchidan, o'qitish uslubining ilmiy afzalliklari, ikkinchidan, Germaniya imperatori (1152-1190) Fridrix I Barbarossaning homiyligi bilan bog'liq edi, u ham Lombardiya qiroli bo'lgan va Rim hokimiyatini saqlab qolishdan manfaatdor edi. 1158-yilda Boloniya professorlari ishtirok etgan va imperator va Italiya shaharlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlar o'rnatilgan Roncallo (Piacenza)dagi parhezdan so'ng, Fridrix Boloniyada Rim huquqini o'rganayotgan barcha talabalarga quyidagi imtiyozlarni berish majburiyatini oldi: birinchi navbatda: o'z hokimiyati ostida barcha mamlakatlarda erkin sayohat qilish (bu odatda chet elliklar boshdan kechiradigan muammolardan qochishga yordam berdi), ikkinchidan: faqat professorlar yoki shahardagi yepiskop sudiga bo'ysunish⁶.

Shaharning rivojlanishi va uning ajoyib iqlimi ham universitetning mashhur bo'lishiga yordam berdi. O'qishga nafaqat yigitlar, balki kattalar, oila a'zolari ham kelishdi. Nikolay Kopernik, Ulrix fon Xutten, Oloander Boloniyada tahsil olgan. Toj kiygan boshlar ham o'z farzandlarini Boloniyaga huquq va liberal san'atni o'rganish uchun yuborishdi. O'sha davrdagi universitetning hayratlanarli jihati shundaki, faqat o'z mavqeiga ko'ra kirishning iloji yo'qligi (bilim hunarmandning o'g'lidan va podshohning o'g'lidan bir xil darajada talab qilingan), shuningdek, ayollarga o'qishga va universitetda dars berishga ruxsat berilgan.

Neapol universiteti Federiko II Muqaddas Rim imperiyasi imperatori Fridrix II tomonidan 1224-yil 5-iyunda tashkil etilgan. Bu dunyodagi eng qadimgi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan oliy ta'lim va tadqiqot muassasasi hisoblanadi. Eng mashhur talabalardan biri Rim-katolik ilohiyotchisi va faylasufi Tomas Akvinskiy⁷ edi.

Fridrix II Neapolda universitetga asos solganida aniq maqsadlarni qo'ygan edi: birinchidan, kuriya regislari (qirollik vazirliklari va boshqaruv apparatlari) uchun ma'muriy va malakali byurokratik mutaxassislarni tayyorlash, shuningdek, suverenga qonunlar ishlab chiqishda yordam beradigan huquqshunoslar va adolatli sudyalarni tayyorlashi kerak edi. Ikkinchidan, boshqa davlatlarda o'qiydigan talabalarni qaytarib, Neapolda o'qishini tashkil etib, istiqbolli yosh talabalar

⁵Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (volume-2). Oxford: Clarendon press, 1895. –P.27.

⁶S. Robert, M.A. Rait. Life in the medieval university. Cambridge: at the University Press, 1912. P.124.

⁷Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (volume-2). Oxford: Clarendonpress, 1895. P.23.

va olimlarning madaniy rivojlanishiga yordam berishni xohladi: Davlat universitetini tashkil etish orqali imperator Fridrix o'z hukmronligi davrida yosh talabalarni Boloniya universitetida tahsil olishdan qochdi chunki bu shahar imperator hokimiyatiga dushman bo'lgan shaharda.

Neapol universiteti alla qachon mavjud bo'lgan xususiy maktabga asoslanmagan holda yuqori hokimiyat tomonidan noldan tashkil etilgan birinchi universitet edi⁸.

Uning yaratilishining sun'iyliги o'quvchilarni jalb qilishda katta qiyinchiliklar tug'dirdi; Foma Akvinskiy shu dastlabki yillarda kelgan sanoqli kishilardan biri edi. O'sha yillar yaqin atrofdagi Salernoda Yevropaning eng nufuzli tibbiyot fakulteti Schola Medica Salernitana uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lganligi bilan yanada murakkablashdi. Neapolda yangi paydo bo'lgan tibbiyot fakulteti u bilan raqobatlashishga umid qilmadi va 1231-yilda imtihon huquqi Salernoga topshirildi. 1245-yilda Rimda papa homiyligida yangi ilohiyot va huquq fakultetlarining tashkil etilishi Neapoldagi talabalarni yanada kamaydi, chunki Rim yanada jozibali joy edi. 1253-yilda kamayib borayotgan universitetni jonlantirish maqsadida Neapol universitetining qolgan barcha maktablari janubda yagona hayotga mos universitet yaratish umidida Salernoga ko'chib o'tdi. Ammo bu tajriba muvaffaqiyatsizlikka uchradi va universitet 1258-yilda Neapolga qaytib keldi (ba'zi o'qishlarda Neapol 1258-yilda Manfred Xohenstaufen tomonidan "qayta tiklangan", chunki bu vaqtga kelib deyarli talabalar qolmagan edi). 1266-yildan keyin Angevin islohotlari va Salernoning keyingi tanazzulga uchrashi Neapol universitetiga hayotning yangi ijarachiga berdi.

Dastlab o'qishlar huquqqa (huquqshunoslarning shakllanishi uchun asos), liberal san'at, tibbiyot va ilohiyotga yo'naltirilgan: ikkinchisi, boshqa fanlarga qaraganda, diniy muassasalarda, xususan, San-Domeniko Maggiore monastirida o'qitilgan, bu yerda Foma Akvinskiy 1271-yildan 1274-yilgacha dars bergan. Angevin davrida (1265-1443) Universitetning tuzilishi va tashkil etilishi sezilarli darajada o'zgarishsiz qoldi.

XIX-XX asrlar oxirida Neapol universitetining obro'si, xususan, ilmiy sohada o'sdi: genetika sohasida Italiyada birinchi kafedra tashkil etilishi bilan kashshof bo'ldi. Yangi qurilish va tashkiliy qiyinchiliklar universitetni fashistlar davrida ham, Ikkinchi jahon urushi davrida ham qiynadi: shtab-kvartira 1943-yil 12-sentyabrda nemislar tomonidan yoqib yuborildi; laboratoriyalar va ilmiy laboratoriyalar ittifoqchilar tomonidan rekvizitsiya qilingan.

Urushdan keyin, umuman olganda, universitet modelining zamonaviy evolyutsiyasidan so'ng, Neapol universiteti talabalar soni bo'yicha Italiyadagi ikkinchi muhim universitetga aylandi, Rimdagi Sapienza universitetidan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Padua universiteti Italiyaning shimolidagi Veneto viloyati Padua shahrida joylashgan italyan universitetidir. Padua universiteti 1222-yilda Bolonyalik bir guruh talabalar va o'qituvchilar tomonidan tashkil etilgan. Padua Italiyadagi ikkinchi eng qadimgi universitet va dunyodagi beshinchi eng qadimgi universitetdir. 2010-yilda universitetda taxminan 65000 talaba bor edi, ma'lumotlariga ko'ra 40000 dan ortiq talaba bilan Italiya oliy ta'lim muassasalari orasida ikkinchi "eng yaxshi universitet" va ARWU ma'lumotlariga ko'ra dunyodagi eng yaxshi 200 ta universitet qatoriga kirdi⁹.

An'anaviy ravishda universitet 1222-yilda katta bir guruh talabalar va professorlar ko'proq akademik erkinlik izlab Boloniya universitetini tark etganda tashkil etilgan deb aytiladi ("Libertas scholastica"). Birinchi o'qitiladigan fanlar huquq va ilohiyot edi. 1373-yilda Urban V tomonidan tashkil etilgan Universitas Theologorum ham mavjud edi.

⁸Документы по истории университетов Европы XII - XV вв. Воронеж, 1973.С.124.

⁹Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-2). Oxford: Clarendon press, 1895. P.15.

XV asrdan XVIII asrgacha universitet o'zining tibbiyot, astronomiya, falsafa va huquq sohalaridagi tadqiqotlari bilan mashhur edi. Bu vaqt mobaynida universitet lotincha shiorni qabul qildi : *Universa universis patavina libertas* (Padua erkinligi hamma uchun universaldir). Shunga qaramay, universitet notinch tarixga ega edi va 1237–1261, 1509–1517, 1848–1850-yillarda o'qitish yo'q edi.

1545-yilda universitet tomonidan tashkil etilgan Padova botanika bog'i dunyodagi eng qadimgi bog'lardan biridir. Uning eng qadimiy akademik bog'i nomi munozaralarga sabab bo'lmoqda, chunki Medichi 1544-yilda Pizada uni yaratgan. Bog'dan tashqari, universitet to'qqizta muzeyni, jumladan, Fizika tarixi muzeyini ham boshqaradi¹⁰.

Universitetda 1595-yildan beri saqlanib qolgan Yevropadagi eng qadimigi doimiy anatomik teatr joylashgan.

Universitet 1250-yillar atrofida tibbiyotni o'rgatishni boshladi. U kasalliklar va kasalliklarni aniqlash va davolashda yetakchi rol o'ynadi, otopsiya va tananing ichki ishlariga ixtisoslashgan.

1595-yildan buyon Paduaning mashhur anatomik teatri ommaviy kesish paytida inson tanasini o'rganuvchi rassomlar va olimlarni jalb qildi . Bu Yevropada saqlanib qolgan eng qadimgi anatomik teatrdir. Anatomist Andreas Vesalius Jarrohlik va anatomiya (eksplikator chirurgiae) kafedrasini egallagan va 1543-yilda o'zining anatomik kashfiyotlarini *De Humani Corporis Fabrica* jurnalida nashr etgan. Kitob jamoatchilikning disseksiyalarga bo'lgan katta qiziqishini uyg'otdi va boshqa ko'plab Yevropa shaharlarida anatomik teatrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi¹¹.

1678-yil 25-iyunda venetsiyalik zodagon ayol va matematik Yelena Lukresiya Kornaro Piskopia falsafa doktori unvoniga sazovor bo'lgan birinchi ayol bo'ldi .

Universitet 1873-yilda Italiya Qirolligining universitetlaridan biriga aylandi va shu vaqtdan beri ilmiy va ilmiy tadqiqotlarga qo'shgan hissasi uchun mamlakatdagi eng nufuzli universitetlardan biri bo'lib kelmoqda: faqat matematika sohasida uning professorlari shunday raqamlarni kiritdilar.

XIX asr oxiri va XX asrning birinchi yarmida XVI da sodir bo'lgan markazlashtirish jarayoni teskari tomonga o'zgardi: ilmiy institutlar haqiqiy kampuslarga aylandi; San'at va falsafa fakulteti uchun yangi bino shahar markazining boshqa qismida qurilgan (*Palazzo del Liviano* , *Giò Ponti* tomonidan loyihalashtirilgan); Astrofizika observatoriyasi Asiago tog'larida qurilgan ; va eski *Palazzo del Bo* to'liq tiklandi (1938-1945). Fashistik rejim davrdagi inqirozlar - siyosiy aralashuv, irq qonunlari va boshqalar - universitetning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchi Jahon urushi va bir necha o'n yillar o'tgach 1968-1969 yillardagi talabalar noroziliklarining ta'siri (universitet markaziy hukumatning tegishli yordami va yordamisiz duch kelgan). Biroq, *Gymnasium Omnium Disciplinarum* o'z ishini to'xtovsiz davom ettirdi va umuman olganda, XX asrning ikkinchi yarmida rivojlanishning keskin o'sishi kuzatildi - bu birinchi navbatda eng yuqori darajadagi xalqaro institutlar bilan (ayniqsa, fan va texnologiya sohalarida) g'oyalar almashinuvi tufayli yuz berdi.

Parij Universiteti - Sorbonna nomi bilan tanilgan, Fransiya inqilobi davrida 1793-1806-yillar bundan mustasno, 1150-yildan 1970 yilgacha faoliyat ko'rsatgan Parijdagi yetakchi universitet bo'lgan. Taxminan 1150-yilda *Notr-Dam de Parij* sobori maktabi bilan bog'liq korporatsiya sifatida paydo bo'lgan u Yevropadagi ikkinchi eng qadimgi universitet hisoblangan.

1150-yilda Parijning kelajakdagi universiteti *Notr-Dam* sobori maktabining qo'shimchasi sifatida faoliyat yurituvchi talaba-o'qituvchilar korporatsiyasi edi . U haqidagi eng qadimgi tarixiy ma'lumot *Metyu Parijning* o'z ustozlari (Avliyo Alban abbatini)ning tadqiqotlari va u yerda taxminan,

¹⁰S. Robert, M.A. Rait. *Life in the medieval university*. Cambridge: at the University Press, 1912. P.135 .

¹¹S. Robert, M.A. Rait. *Life in the medieval university*. Cambridge: at the University Press, 1912. P.138.

1170-yilda "tanlangan magistrlar ittifoqi"ga qabul qilinganligi haqidagi ma'lumotida topilgan va bu Ma'lumki, Lotario dei Conti di Segni, bo'lajak Papa Innokent III u yerda o'qigani va universitetni 1182-yilda 21-yoshida tugatgan haqida ma'lumotlar mavjud.

Korporatsiya 1200-yilda qirol Filipp-Avgust farmoni bilan rasman " Universitas " deb tan olingan: unda bo'lajak talabalarga berilgan turar joy bilan bir qatorda u korporatsiyaga cherkovning oqsoqollari tomonidan boshqariladigan cherkov qonunlari asosida ishlashga ruxsat bergan. Notr-Dame sobori maktabi va u yerda kurslarni tamomlaganlarning barchasiga diplom berilishiga ishonirdi¹².

Universitetda to'rtta fakultet mavjud edi: san'at ,tibbiyot,huquq va ilohiyot. San'at fakulteti reytingi bo'yicha eng past, lekin ayni paytda eng kattasi edi, chunki, talabalar oliy fakultetlardan biriga o'qishga kirishlari uchun u yerda bitirishlari kerak edi. Talabalar til yoki mintaqaviy kelib chiqishiga ko'ra to'rtta millatga bo'lingan: Frantsiya, Normandiya, Pikardiya va Angliya. Oxirgisi Aleman (nemis) millati sifatida tanildi.

Parij universitetining professor-o'qituvchilari va milliy tizimi (Boloniya universiteti bilan bir qatorda) keyingi o'rta asrlardagi barcha universitetlar uchun namuna bo'ldi. Cherkov boshqaruvi ostida talabalar xalat kiyib, cherkov himoyasi ostida ekanliklarini bildirish uchun boshlarini qirqishgan. Talabalar cherkov qoidalari va qonunlariga rioya qilganlar va qirol qonunlari va sudlariga bo'ysunmaganlar. Talabalar ko'pincha juda yosh bo'lib, maktabga 13 yoki 14 yoshda kirib, olti yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan¹³.

Parijda uchta maktab ayniqsa mashhur edi: palatin yoki saroy maktabi ,Notr-Dam maktabi va Sent-Jenevie Abbey maktabi . Palatin maktabining shon-shuhratlari, shubhasiz, ularni to'liq o'z o'rnini bo'shatmaguncha ushlab turdi. Bu ikki markazga tez-tez tashrif buyurgan va ularning ko'plab ustalari o'z bilimlari uchun hurmatga sazovor bo'lgan. Ste-Geneviève maktabining birinchi taniqli professori X asrda yashagan Hubold edi. Gumanistik ta'lim grammatika , ritorika , dialektika , arifmetika , geometriya ,musiqa va astronomiyani (trivium va kvadrivium) o'z ichiga olgan. Oliy ta'limotga dogmatik va axloqiy ilohiyot tegishli edi , uning manbai Muqaddas yozuvlar va Patristik otalar edi.

Boshqa joylarda bo'lgani kabi Parij maktablarida ham o'quv rejasi kengaytirildi. Decretum Gratiani deb nomlangan Boloniya qonunlari to'plami ilohiyot bo'limining bo'linishini keltirib chiqardi. Shu paytgacha cherkov intizomi ilohiyot deb atalgan fandan alohida bo'lmagan; ular bir professor qo'l ostida birga o'rganilgan. Ammo bu katta to'plam Rim huquqi o'qitiladigan Bolonyada birinchi bo'lib o'tkazilgan maxsus kursni talab qildi. Frantsiyada dastlab Orlean , keyin esa Parijda kanonik huquq kafedralari o'rnatildi. XII asr oxirigacha Parijlik Jerar La Pusel , Matye d'Anje va Anselmning (yoki Anselning) , Decretum Gratianiga qo'shildi. Biroq, fuqarolik huquqi Parijga kiritilmagan. XII asrda Parijda tibbiyot ommaviy ravishda o'qitila boshlandi: Parijdagi tibbiyotning birinchi professori Gyugo hisoblanadi¹⁴.

Poytaxt maktabida o'quvchilar soni doimiy ravishda o'sib bordi, shuning uchun yotoqxona yetarli emas edi. Frantsuz talabalari orasida knyazlari , zodagonlarning o'g'illari va mansabdor zodagonlar bor edi. Parijdagi kurslar o'qishni yakunlash uchun shunchalik zarur deb hisoblanganki, ko'plab chet elliklar ularga oqib kelishgan. Rim papalari Selestina II , Adrian IV va Innokent III Parijda tahsil olishgan, Aleksandr III esa jiyanlarini u yerga yuborgan. Taniqli nemis va ingliz

¹²Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-2). Oxford: Clarendon press, 1895. P.448.

¹³Суворов. Н. Средневековые университеты. М., 1898. С.211.

¹⁴Суворов. Н. Средневековые университеты. М., 1898. С.438.

talabalari orasida Otto Freisingen, Kardinal Konrad, Mayns arxiyepiskopi, Avliyo Tomas Kenterberi va Jon Solsberi bor edi.; Ste-Geneviève esa Daniya uchun amaliy seminariyaga aylandi. O'sha davrning yilnomachilari Parijni Afina, Iskandariya, Rim va boshqa shaharlardan ustun qo'yib, uni eng zo'r harflar shahri deb atashgan: "O'sha paytda Parijda falsafa va ilmning barcha sohalari gullab-yashnagan va u yerda yettita san'at o'rganilgan va ular Afinada, Misrda, Rimda yoki dunyoning boshqa joylarida hech qachon bo'lmaganidek hurmatga sazovor bo'lgan. ("LesgestesdePhilippe-Auguste"). Shoirlar o'z she'rlarida universitetni ulug'laganlar, uni dunyodagi eng ulug', eng oliy janob va eng qadri narsalar bilan qiyoslaganlar¹⁵.

1200-yilda qirol FilippII "Parij olimlarining xavfsizligi uchun" litsenziya berdi, unda talabalar faqat cherkov yurisdiksiyasiga bo'ysunishlarini tasdiqladi. Provost va boshqa zobitlarga talabani har qanday huquqbuzarlik uchun hibsga olish taqiqlangan, agar uni cherkov hokimiyatiga topshirmasa. Podshoh zobitlari, agar cherkov hokimiyatining mandati bo'lmasa, biron bir a'zoga aralasha olmadilar. 1215-yilda Apostol legati Robert de Kurson, kim professor bo'lishi mumkinligini boshqaradigan yangi qoidalarni chiqardi. San'atni o'rgatish uchun nomzod kamida yigirma bir bo'lishi, bu san'atni kamida olti yil o'rgangan bo'lishi va kamida ikki yil professor sifatida ish olib borishi kerak edi. Ilohiyot kafedrasida uchun nomzod o'ttiz yoshga to'lishi kerak edi, sakkiz yil ilohiyotshunoslik tahsil olgan, shundan so'nggi uch yili magistraturaga tayyorgarlik ko'rish uchun maxsus ma'ruza kurslariga bag'ishlangan. Bu tadqiqotlar mahalliy maktablarda usta rahbarligida o'tkazilishi kerak edi. Parijda bir kishi faqat ma'lum ustalar bilan o'qish orqali olim deb hisoblangan. Nihoyat, axloqning pokligi kitobxonlik kabi muhim edi. Litsenziya, odat bo'yicha, tekin, qasamsiz va shartsiz berilgan. Magistrlar va talabalarga o'z huquqlarini himoya qilish uchun qasamyod bilan ham birlashishga ruxsat berildi, ular jiddiy masalalarda boshqacha tarzda adolatga erisha olmaganlarida. Na huquq, na tibbiyot haqida hech narsa aytilmaydi, ehtimol bu fanlar unchalik mashhur bo'lmagani uchun.

Professorlarning bilimlarini tasniflash uchun Parij maktablari asta-sekin fakultetlarga bo'lingan. Huquq va manfaatlar jamiyati ittifoqni mustahkamlab, ularni alohida guruhlariga aylantirmaguncha bir xil fanning professorlari yaqinroq aloqada bo'ldi. Aftidan, tibbiyot fakulteti oxirgi shakllangan. Ammo to'rtta fakultet 1254-yilga kelib, universitet maktubida "ilohiyot, huquqshunoslik, tibbiyot va ratsional, tabiiy va axloqiy falsafa" tasvirlanganida rasmiy ravishda tashkil etilgan. Ilohiyot ustalari ko'pincha boshqa fakultetlarga o'rnak bo'lishadi - masalan, ular birinchi bo'lib rasmiy muhrni qabul qilishgan¹⁶.

Ilohiyot, kanonik huquq va tibbiyot fakultetlari "yuqori fakultetlar" deb nomlangan. "Dekan" unvoni fakultet boshlig'i sifatida 1268-yildan huquq va tibbiyot fakultetlarida, 1296-yildan esa ilohiyot fakultetida qo'llanila boshlandi. Aftidan, dastlab dekanlar eng keksa ustalar edi. San'at fakultetida to'rtta xalqning to'rtta prokurori bor edi va uning rahbari rektor edi. Fakultetlar to'liq tashkil etilganligi sababli, to'rtta millatga bo'linish ilohiyot, huquq va tibbiyot uchun qisman yo'qoldi. Oxir-oqibat oliy fakultetlarga faqat shifokorlar kirdi va bakalavrlarni san'at fakultetiga qoldirdi. Shu sababli, bu davrda universitetda ikkita asosiy daraja, bakalavr darajasi va doktorlik mavjud edi¹⁷.

Yuqoridagi universitetlar paydo bo'lishining boshidanoq o'rta asrlar ta'limining xalqaro markazlari bo'lgan, chunki ularda turli xalqlar va turli ijtimoiy tabaqalar vakillari o'qigan. Ko'pgina universitetlar o'zini o'zi boshqarish huquqidan foydalandilar, ular o'zlarining ish jadvalini o'zlari belgiladilar, mansabdor shaxslarni, masalan, rektorlarni sayladilar va ularning huquqlarini

¹⁵Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-2). Oxford: Clarendon press, 1895.P. 435.

¹⁶ Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-2). Oxford: Clarendon press, 1895. P.455.

¹⁷ Ma'rifat. Iroda Toshmatova. Birinchi raqamli universitet. 2018-yil 28-noyabr. № 95.-B 12.

ehtiyotkorlik bilan himoya qildilar. Ko'pgina ilk universitetlarda bir nechta fakultetlar mavjud edi. Ta'lim mazmuni asosan yettita liberal san'at dasturi bilan belgilandi.

Keyinchalik XIV-XV asrlarda cherkov jamiyatning ma'naviy hayotidagi hukmronligini asta-sekin yo'qota boshladi. Universitetlar papalar ta'siridan qutula boshlaydi. Bunda papalarning universitetlar ichki siyosatiga aralashuvi keskin kamayadi. Chunki bu davrda qirollik hukumati kuchayayotgan bir davrda hukmdorlar papalarning davlatning har qanday sohalariga aralashuviga keskin munosabat bildirayotgan edi.

Bu davrda ma'lum bir davlatda universitetlar yoki oliy ta'lim muassasalarining bo'lishi shu davlatning nufuzini yanada oshiribgina qolmay bu davlat yoki shaharga atrofdagi qo'shni shahar yoki davlatdan talabalar kelishiga, shu bilan birga savdoning rivojlanishiga va shaharlarning yuqori darajada rivojlanishiga olib kelgan. XV asrda Yevropada 60 dan ortiq universitetlar faoliyat ko'rsatayotgan edi, ularning aksariyati XVI-XVII asrning birinchi yarmida katolik cherkovi nazoratidan to'liq ozod bo'ladilar va bu barcha fanlarning jadallik bilan rivojlanishiga imkon yaratadi.

Shuni xulosa qilib aytish mumkinki, Yevropaning turli hududlarida malum bir vaqt oralig'ida ko'plab universitetlar vujudga keldi. Bu universitetlarda ta'lim asosan diniy va dunyoviy fanlar asosida olib borildi. Universitetdagi professorlar orasidan esa dunyoga mashhur bir qancha olimlar yetishib shiqdi. XVI-XVII asrlarda butun Yevropani larzaga solgan Reformatsiya universitetlar hayotiga ham o'z tasirini o'tkazmasdan qolmadi. Reformatsiya natijasida universitetlarda ta'lim tizimining butunlay o'zgarib universitetlarning yanada rivojlanishiga olib keldi.

Adabiyotlar

1. Суворов. Н. Средневековые университеты. М., 1898..
2. Документы по истории университетов Европы XII - XV вв. Воронеж, 1973.
3. . Robert, M.A. Rait. Life in the medieval university. Cambridge: at the University Press, 1912.
4. Hastings Rashdall. Universities of the Europe in the middleages (valume-2). Oxford: Clarendon press, 1895.
5. Ma'rifat. Iroda Toshmatova. Birinchi raqamli universitet. 2018-yil 28-noyabr. № 95.
6. Yoldasheva, B., & Parizod, S. (2023). Markaziy Osiyo Tarixida Amir Temur Shaxsining O'рни. *Miasto Przyszłości*, 41, 424-429.
7. Yuldosheva, B., & Rashidova, G. (2023, December). BUXORO AMIRLIGI VA ROSSIYA ELCHILIK MUNOSABATLARI (XVIII ASRDA). In " *ONLINE-CONFERENCES*" *PLATFORM* (Vol. 1, pp. 348-351).
8. Aymatova, Z. (2022). HOFIZ TANISH BUXORIY VA UNING "SHARAFNOMAYI SHOHIIY" ASARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 20(20).
9. Yuldosheva, B., & Feruza, R. (2023). IX–XIII ASR BOSHLARIDA MOVAROUNNAHRDAGI IJTIMOIIY-IQDISODIY VOQEALAR TARIXIY-GEOGRAFIYASI. *Gospodarka i Innowacje.*, 41, 356-359.
10. Aymatova, Z. (2021). Hajj Pilgrimage By The Muslims Of Central Asia In The 19th Century: Official Rules And Rout. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 6(6).